

Senectus

BİRİKİMLER / CLASSICAL ARTICLE

Yaşam ve Ölüm / Life and Death¹

Engin Geçtan

Kendisine ayrılan zamanın sınırlı olduğunun ve bir gün yaşamının sona ereceğinin bilincinde olmak, insanı anlamlı yaşayıp yaşamadığı konusunda kaygılandırır. Anlamlı bir yaşamı gerçekleştiremeyen insan için için suçlanır ve bu duygusuyla yüzleşmemek için pekiştirdiği kaçınma mekanizmaları giderek kendisine daha da yabancılaşmasına neden olur. Zaman sınırlılığının bu baskısı özellikle yetişkinlik yaşamı süresince hissedilir. Çocuk ölümün anlamını gereğince algılayamaz. Genç insanın önünde uzun zaman vardır ve bu ona sınırsız gibi görünür. Yaşamın çizgilerini belirleyecek seçimlerini henüz yapmamış olmanın kaygılarını ve özgürlüğünü birlikte yaşar.

Yetişkinlik dönemine geçiş, insanın bireyleşme çabaları ile toplum normları arasında bir uzlaşma sağlamasını gerektirir. Bu, gerçekleştirilmesi son derece güç bir duyarlı dengeyi içerir. Başaramayanların bir bölümü toplum normlarının egemenliği altına girer. Bu insanlarda bireyleşme çabası olmadığı için çevreye uyum sağlamada sorun yaşanmaz. Burada kastedilen kendi çıkarları için toplumla uzlaşan kişilerdir. Böyle bir insan, bir başka seçeneği hiç düşünmemiş olduğu için topluma boyun eğmiş biridir, topluma yaratıcı bir boyut katmasa da var olan sistem için yararlıdır ve çevreden saygı görür. Toplum değerleri geçerli olduğu sürece o da geçerlidir. Ama için için kendisini değersiz hisseder. Bu duygunun gerisinde varoluşuna anlam katma ve bireyleşme çabalarından vazgeçmiş olmanın suçluluğu bulunur.

Bir diğer grup ise söz konusu duyarlı dengeyi kurabilmek için çaba göstermiş, ancak bunu başaramamış kişilerden oluşur. Bireyleşme çabalarında o denli ileriye gitmişlerdir ki, ait oldukları kültürle özdeşleşme olanağını da yitirmişlerdir. Toplumdan kopmuş olmanın korku ve suçluluğunu yaşarlar. Günümüzde “marjinal” olarak nitelendirilen kişiler bu grubun kapsamına girerler.

¹ Bu metin Engin Geçtan'ın *İnsan Olmak* adlı eserinden alıntılanarak ve Metis Yayınları'nın izniyle yayımlanmıştır: Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, Metis Yayınları, İstanbul, 2020 (On Dokuzuncu Basım), s. 154-161. Yayımlamamıza izin veren Metis Yayınları'na teşekkür ederiz.

Her insan bağımlılık ve özgürlük ya da boyun eğme ve kendine yön verme eğilimlerinin yarattığı çatışma ile dünyaya gelir. Çünkü doğum olayı, bir diğer insana tümünden bağımlı ve çaba gerektirmeyen bir durumdan, ayrı bir varlık olmayı ve kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmeyi gerektiren bir yaşama geçişi temsil eder. İnsanın kendi sorumluluğunun doğrultusunda gösterdiği çaba hayatın özüdür. Ne var ki bazı insanlar bu çabayı gösterecekleri yerde, vaktiyle dölyatağıyla kurdukları beraberliği yaşamlarında da gerçekleştirmeyi yeğlerler. Böyle bir seçim, beraberliğin içinde yok olma anlamına gelir, ölümü simgeler.

İnsan bağımsızlığa doğru attığı her adımı ürkütücü bir tehdit olarak yaşar. Öbür insanlardan farklı davrandığı oranda reddedilme ya da sevgiyi yitirme olasılığı artar. Kendisine yön vermede yenilgiyle karşılaşma olasılığı sürekli bir korku yaşamasına neden olur. Bu, insanın kendi yaşamını sürdürmekten korkmasıdır ve çevreye karşı yaşanan bir suçluluğu da içerir. Çünkü bağımsızlık çabası, o insanın bağlı olduğu insanlara karşıt davranışlarda bulunmasını da gerektirir.

Ayrılık bireyleşmeye, beraberlik bireyleşmenin yitirilmesine neden olur. Her iki durumda da yaşanan duygu korkudur. İşte insanın kendisine karşı görevi bu kutuplaşmaya bir çözüm getirmeyi içerir. Bireyleşme ya da beraberlikleri uç durumlar biçiminde yaşamak yerine, hem beraber hem de özgür olunabilecek bir dengeyi oluşturma ise ustalık ister. Bu, her iki kutup arasında gidip gelme mesafelerinin azaltılması ve sürelerinin kısaltılması ile gerçekleştirilir. Bir başka deyişle, yeniden beraber olmak üzere kısa ya da gereğince uzun süreli ayrılıklar, kişinin bireyleşmesini engellemeden beraberliğini sürdürebilmesini sağlar. Bunun karşıtı, “ölüm ilişkileri”yle sonlanır.

Yetişkin insan eşiyile, çocuklarıyla, işiyile, kurumlarla ve hatta eşya ve parayla olan ilişkisinde bu dengeyi korumak zorundadır. Bunu başaramayanlar özellikle orta yaşa geldiklerinde anlamsızlığa düşer ve yaşamlarını boşa geçirmiş oldukları duygusuna kapılırlar. Çünkü insan orta yaşa ulaştığında zamanla ilişkisi de önemli bir değişikliğe uğrar. İnsan gençken zamanı, kaç yılı geride bıraktığını düşünerek değerlendirir. Kaç yılı kaldığını düşünmeye başladığı andan itibaren de orta yaşa girmiş olur. Organizmanın artık eskimeye başladığını anımsatan sağlık sorunları, çocukların bağımsızlıklarını kazanmaya başlamalarının yarattığı boşluk, bazı yaşlıların erken ölümü, vb. durumlar da göz önünde bulundurulduğunda bu tür bir değişikliği kabul edebilmenin kolay olmadığı anlaşılabilir. Ancak orta yaşın toplum içinde karar verme yetkisine en çok sahip olan grup olması bu güçlüklerin başarılı bir biçimde ödülenmesini sağlar.

Yaşlılık, çoğu insanın sandığı gibi durağan ve değişmez bir dönem değildir. Yaşamın tüm evrelerinin zorlamalarına karşın var olabilmiş olmanın güçlülüğünü ve bilgeliğini içerir. Özellikle merak ve hayret tepkilerini sürdürebilen yaşlılar gerçekten dinamizmi olan varlıklardır. Yaşlı insan, bir yandan gidenin yerine konacak kimse olmamasının

yarattığı yalnızlığın ve toplumsal statüyü yitirmiş olmanın getirdiği rol yoksunluğunun acısını yaşar, bir yandan da kendini ölümsüzleştirmenin yollarını araştırır. Bu nedenle yaşlı insanın zamanla ilişkisi ölümünden sonrasını da içerir. Miras düzenlemeleri, gençlere daha çok destek olma çabaları ve hayır yapma girişimlerinin temelinde geride bir iz bırakma isteği bulunur.

Varoluşun zaman boyutu ile insan davranışları arasındaki bir diğer ilişki de psikolojik olgunluk kavramını içerir. Kronolojik yaşını kabul edemeyen ve buna uygun bir yaşam sürdüremeyen kişi olgunlaşmamış bir varlıktır. Bunun bedelini suçluluk duygularıyla öder. Burada yaşına uygun davranma deyişiyle kastedilen, toplumun bu konudaki beklentilerine boyun eğici davranışlarda bulunmak değil, yaşam döngüsünün her evresinin kendine özgü doyumunu yaşayabilmiş olmaktır. Bir başka deyişle, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi her bir yaşam döneminin kendine özgü bir olgunlaşma düzeyi vardır. Olaylara etkin bir biçimde katılabilmek olarak tanımlanabilecek psikolojik olgunluk, genç ve orta yetişkinlik döneminde ulaşılan biyolojik ve toplumsal olgunlaşmadan çok farklı bir olgudur. Organizmanın her bir gelişim döneminde yeniden örgütlenmesini içerir.

Olgunlaşmamış olmak, yalnızca kronolojik yaştan önceki dönemlere ait davranışları içermez. İnsanlar vardır, davranışları kronolojik yaşlarına oranla daha “yaşlı”dır. Aslında bu insanların içinde baskı altında tutulan bir çocuk bulunur, ama onun varlığını fark edemezler. Çünkü bu çocuğun bilinç düzeyine ulaşarak davranışlarda varlığını göstermesi, katı, kuralcı ve baskıcı bir ortam içinde yetişmiş olan bu insanlar için asla kabul edilemeyecek bir durumdur. Hangi yaşta olursa olsunlar, bu insanlarla birlikte olmak insana kasvet verir. İhtiyar yüzlü bilgiç çocuklar ya da sıcak duygusal tepkilerden yoksun, çizgileri aşağı sarkık bir maske takmış yetişkinler aslında ölümü simgeler. O nedenle bize ürkütücü gelirler, ama bu ürküntüyü yenip de dikkatle inceleyebildiğimizde, yaşlı davranışlarının aslında çocuksu öğeler taşıdığını ve hatta bazen büyük rolü oynamaya çalışan çocukları anımsattıklarını seçebiliriz. Bir başka deyişle, yaşından daha “yaşlı davranan” insan aslında yaşından geridedir. Gerçekte her yaşta her şey yaşanabilir, ama yaşını da yaşayarak!

Baskıcı, reddedici, aşırı koruyucu ya da aşırı hoşgörülü bir ortamda yetişen insanlar özerk bir varlık olmayı öğrenemezler. Özerklik, özgürce seçim yapabilmeyi tanımlar ve var olan seçenekler arasından bir seçim yapabilmekten de öte bir anlam taşır, insanın zamanla olan ilişkisini de içerir. İnsanlar vardır bilirsiniz, bir eyleme geçmeyi son dakikaya erteler, sonra bir telaş yaşarlar. Kimiyse zamanın denetimi kendi elinde değilmişçesine her yere geç kalır. Böyle insanlar tıpkı çocukken olduğu gibi, baskı ve tehditle güdülenir, zamanlarını özerk bir biçimde kullanamazlar. Üstlerinde bir baskı olmadıkça hareketsiz kalır, başka bir gücün kendilerini eyleme geçirmesini beklerler. İçinde bulundukları durumu “üşenme” sözcüğüyle dile getiren bu insanlar, günlük

yaşamlarını başkalarının kendilerine verdiği bir görev gibi sürdürürler. Özerkliği öğrenememiş olmaları kendi sorumluluklarını üstlenebilmelerini engellediğinden, zaman kullanımını kendi dışlarındaki etmenlere bırakarak sürüklenir, üstelik bundan ötürü çevresel koşulları sorumlu tutarlar. Her yere geç kalma eğiliminde olan insanlar, bunun kendi sorumlulukları olduğunu görmezden gelerek, her defasında gecikmelerini haklı gösterecek bir neden bulurlar.

Özellikle katı ve baskıcı bir ortamda yetişmiş insanlar için zaman, içinde bulunan anın değerlendirileceği bir varoluş boyutu olmaktan farklı bir biçimde, tüketilmesi ve bitirilmesi gereken bir nesne gibi kullanılır. Örneğin böyle bir insan arabasıyla bir yere gitmek için yola çıktığında, onun için önemli olan şey bir an önce gidilecek yere ulaşmaktır; arada geçen zaman ise sindirilerek yaşanmaz. Dolayısıyla yaşamın tümü de yerine getirilmesi gereken bir görevler dizisi olarak tüketilir. Gün, akşamı etmek için; okul, bitirmek için; cinsel ilişki orgazma ulaşmak içindir. Böyle bir insan seferberlik durumundadır; kendisine sürekli görev üretir ve bir türlü gevşeyemez. Kendisinden kaynaklanan bir tehdidin sürekli baskısı altında olduğundan, gevşediği anda boşluğa düşer ya da suçlanır, dolayısıyla kendi benliğini algılamaya da fırsat bulamaz.

İnsanlar vardır, yemeğin tadına varamadan hızla tüketir ya da asansörün gelmesi için birkaç dakika bekleyeceği yerde derhal merdivenlere yönelir, hem de “ışınlanmışçasına” çıkararak. Nereye yetişmeye çalıştıkları sorusunun cevabı “yaşamın amacı ölümdür” ilkesinde bulunabilir. Bir başka deyişle, bu insanlar yaşamlarını bir an önce bitirme ve ölüme ulaşmak istercesine tüketme eğilimindedirler. Gerçekten de içinde bulundukları anı yaşamayan ve yaşama etkin bir biçimde katılamayan insanlarda ölüm korkuları oldukça yaygındır.

Yukarıdaki örneklerdeki görevlendirilme ve görevler yerine getirilmediğinde yaşanan huzursuzluk, kişinin kendi zihninde ve kendi istemi dışında oluşur. Çocukluk yıllarını gerekli destekten yoksun ya da baskı altında geçiren kişiler, o dönemde başlayan gerilimi ve alarmı yetişkinlikte de sürdürürler. Sanki zihinlerine yerleştirilmiş ve sürekli emirler veren bir aygıtın tutsağıdırlar. Bu insanların düşünceleri katı ve kategoriktir; kendilerini ve çevrelerini sürekli yargıladıkları için içsel yaşantılarını algılama olanağından yoksundurlar. Dolayısıyla nereden gelip nereye gitmekte olduklarını da değerlendiremezler. Bir başka deyişle bu, “ölerek yaşamayı” ya da “yaşarken ölmeyi” tanımlar.

Yaşama etkin bir biçimde katılmayı öğrenememiş kişilerin dış dünyadaki nesnelerle ve diğer insanlarla ilişkileri de ortalama insandan önemli farklılıklar gösterir. Aslında insan ve çevresi tek bir bütündür ve bu beraberlik bir “süreç” olarak yaşanır. Ama bazı insanlarda sürecin yerini sahip olma eğilimi alır. Süreç açık uçlu bir olgudur, bir yaşantı yeni bir yaşantının doğmasına neden olur ve bu böylece sürer gider. Örneğin, bir

kadınla bir erkeğin ilişkisi süreç olarak yaşandığında giderek zenginleşir, çünkü beraberlik korkusuzca yaşanır. Ama güvenlik sağlamak amacıyla ilişkiye geçen insanlar için süreç belirsizliklerle dolu ve ürkütücüdür. Bu nedenle başlayan süreçleri en kısa sürede “bağlamak” ve “bir sonuca ulaştırmak” isterler. Bu da sürecin “öldürülmesi” anlamına gelir. Kendilerini ve birbirlerini beraberlikleri içine “kapatma” eğiliminde olan kişiler, süreci yaşamanın sağladığı canlılık ve zenginlikten yoksun kalır ve “ölüm ilişkileri”nin tutsağı olurlar.

Sahip olma eğilimi insanın milyonlarca yıllık evriminin kalıtsal bir parçasıdır. İçinde yaşadığımız teknoloji çağının doğaya, eşyaya, paraya ve diğer insanlara sahip olma tutkusunu pekiştirici tutumuna isyan edenlerin sayısı az değildir, ama toplumdan soyutlanmayı göze alan bazı kişiler dışında, çağdaş insanın kendisini bu tutkudan tümünden arındırabilmesi mümkün değildir.

Kendini yaşama ve sahip olma eğilimleri birbirlerine karşıt güçlerdir. Her insanda bunların ikisi de bulunur. Bazen olabildiğince kendimizi yaşar, bazen ise sahip olma tutkusuna boyun eğeriz. Bir insanda bunlardan birinin diğerine oranı önemlidir.

Eşya, para ya da iktidar sahibi olma isteği tutku düzeyine ulaştığında, para, eşya ve iktidar insana sahip olmaya ve onu yönetmeye başlar. Bu, uyuşturucu madde ya da kumar tutkuları gibi engellenmesi güç bir dürtüdür. İnsanın varoluşuna bir anlam katamamış olmasının, boşluğunun, kendini değersiz bulmasının ve yalnızlığının anlatımıdır. Bir insanın kendisini yalnız hissettiği zamanlarda kendisine bir şey almak istemesi olağan bir davranış sayılabilir. Ama çıktığı gezilerde gördükleriyle ilgileneneceği ve anını yaşayacağı yerde alışveriş krizine giren insanlar alkol krizine giren insanlara benzerler. Kendilerini kabul edememiş olmanın acısıyla yüzleşmeyi göze alamadıkları için boşluklarını içki ya da eşya ile doldurmaya çalışır, ama daha büyük bir boşluğa düşerler. Tarih, iktidar tutkusuna kapıldığı ve nerede duracağını bilemediği için kendisini ve çevresini yok etmiş insan örnekleriyle doludur. Para tutkusuna kapılan insanlar sahip oldukları imkânlarla orantılı bir yaşam sürdüremezler. Çünkü onlar için para, “iyi yaşamak” için bir araç olmaktan öte, bir türlü giderilemeyen boşluklarını doldurabilecekleri sanısında oldukları bir nesnedir. Gerçi toplum yukarıda sayılan şeylere sahip olan kişilere önem tanır, ama bu, insanı kendisini kabul edememiş olmasının açısından kurtaramaz. Çünkü aslında toplumun da kabul ettiği, o insanın kendisi değil, kendisini kabul ettirebilmek için sahip olduğu şeylerdir.

Pek çok insan diğer insanlara ve onların sevgisine sahip olma eğilimindedir. Oysa ilişki ya da sevgi yaşayan bir süreçtir, nesne değil. Dolayısıyla sevgi, beraberliğe yaşam katabilmeyi ve canlılığını artırabilmeyi içerir. Sevgiye sahip olabileceği umudunu taşıyan insan ona sahip olduğunu sandığı anda boşluğa düşer ve sahip olabileceği yeni şeyler arar. Yaşayan süreçlere sahip olmak istemenin o süreci yok ettiğini göremediği için de bu böylece sürer gider.

Sahip olma eğilimi insan doğasının kalıtsal bir parçasıdır, ama insan sahip olduğu şeylerle “birlikte yaşayarak” bunu bir sürece dönüştürebilir. Oysa bazı insanlar sahip oldukları şeylerle ya da diğer insanlarla birlikte yaşayacakları yerde onları seyrederek. Kiminin evinde yıllardır kullanılmayan ve vitrinde saklanan fincan ya da tabak takımları bulunur, kimiye beraberliklerinde diğer insanları yalnızca izler, katılmaz ve katmaz.

Dünyada iki tür insan vardır: yaşayanlar ve yaşayanları seyredip eleştirenler. Seyretmek ölümü, katılmak ise yaşamı simgeler.

Yaşamak, kendisi olabilmeyi ve yaşama etkin bir biçimde katılabilmeyi tanımlar. Bu, insanın kendi sorumluluğunu, bir başka deyişle, hayatına anlam katma sorumluluğunu içerir. Sorumluluğunu üstlenen kişi özgürdür. Özgür insan daha az korkar, onun için sevebilir!